

PALU'DA BİR MÜDERRİS, MÜFTÜ, ŞEYH HASAN EN-NAKÎ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

*Sheikh Hasan en-Nakî A Madrasa Teacher and Mufti in Palu, and His
Scientific Personality*

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇETKİN*

Özet

Şeyh Hasan en-Nakî, Osmanlı'nın son döneminde Palu'da yetişmiş önemli bir medrese müderrisidir. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olan bu zatın, bölgedeki ilmî çevrede ve halk nezdinde büyük bir saygınlığı vardı. İlmî çevrelerdeki ihtilafların birçoğu onda çözülür ve halk arasındaki münakaşa, dava ve anlaşmazlıklar kendisine arz edilirdi. Müderrislik yaptığı medresesi, aynı zamanda İslamî ilimlerin öğretildiği bir merkez konumundaydı. Medrese, bir taraftan tıpkı bir adliye sarayı gibi değişik bölgelerden gelen davalı ve davacıların sorunlarını çözerken, diğer taraftan da bir fetva merkezi gibi fetva isteyenleri tatmin edici fetvaların verildiği bir konumdaydı. Şeyh Hasan Efendi, Allah rızası için ilim ve irşad yoluyla insanlara hizmet etmeyi kendine şiar edinmişti. Hem yetiştirdiği talebeler, hem de bıraktığı ilim ve irşad geleneği, yapmış olduğu hizmetlerin vefatından sonra da günümüze kadar devam etmesine vesile olmuştur.

Bu bildiriye, böyle değerli bir zatın hayatı, düşünceleri, ilmî kişiliği, mücadelesi ve günümüze uzanan tesirleri anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Müderris, Müftü, Şeyh Hasan en-Nakî, Medrese, Arapça Eğitim

Abstract

Sheikh Hasan an-Nakî is a prominent madrasa muderris who was raised in Palu in the late Ottoman period. Having trained numerous students, the sheikh had a great reputation in the scientific circle and in public in this region. He resolved many conflicts in the scientific circles, and people resorted to him for disputes, cases, and disagreements between them. The madrasa he was teaching was also a centre for teaching Islamic sciences. While solving the problems of plaintiffs and defendants from diverse places like a courthouse, on the one hand, it was also giving satisfactory fatwas (legal opinion) for those asking for a fatwa like a fatwa centre on the other hand. Sheikh Hasan Efendi made it his motto to serve people through science and spiritual guidance for God's sake. Both his disciples and tradition of science and guidance contributed to the continuance of his services after his death until today.

This paper attempts to reveal this great person's life, ideas, scientific personality, struggle, and influence extending to the present day.

Key Words: Muderris, Mufti, Sheikh Hasan an-Nakî, Madrasa, Arabic Education.

* Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, muhammedcetkin@gmail.com

Giriş

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak nazil olması, bu dili en iyi şekilde bilmeyi ve anlamayı Müslümanlar açısından bir zaruret haline getirmiştir. Bu nedenle tarihi süreç içerisinde Arapça tedrisata önem verilmiş ve birçok yerde medreseler inşa edilmiştir. Halid-i Bağdadî'nin Doğuya halifelerini irşad için göndermesi, tarikatların medreselerde yaygınlaşmasına neden oldu. Medreseyi bitiren her talebenin, manevi ilmini de tamamlaması için bir tarikata intisap etmesi neredeyse gelenek haline gelmişti.

İslam tarihine baktığımız zaman, pek çok âlim kendisinden sonra istifade edilecek ilmî bir miras bırakmıştır. Dolayısıyla yapmış oldukları ilmî faaliyetlerle yaşadıkları topluma hizmet eden bu âlimlerin hayatlarının ve yaptıkları ilmî çalışmaların araştırılması ve yeni nesillere tanıtılması hem bir zaruret, hem de gelecek nesillere bırakılması gereken bir emanettir.

Yakın tarihe kadar Doğu ve Güneydoğu medreselerinde ciddi ve disiplinli bir tedrisat yapıyordu. Bu ciddi tedrisatın neticesinde büyük ilim adamları yetişmiş, bunlar da medreseler kurarak bu medreselerde önemli âlimler yetiştirmeye devam etmiştir. Bu ilim adamlarının ileri gelenlerinden biri de çalışmamızın konusu olan Palu'lu Şeyh Hasan en-Nakî'dir. (ö.1918) Öncelikle şunu ifade edelim ki, Doğu ve Güneydoğu âlimleri genelde, sadece tedrisatla uğraşmış, eser telif ederek ilimlerini sonraki nesillere aktarmayı ihmal etmişlerdir. Dolayısıyla bu değerli âlimler, kısa sürede unutulmuş veya sınırlı bilgilerle tanınmışlardır.

Hâlbuki bilgiyi kalıcı hale getiren unsur, yazıdır. İmam Şafii bu konuyu şu kısa beyitle dile getirmiştir: (Kamil bahri) (eş-Şâfi'î 1996:103)

العِلْمُ صَيِّدٌ وَالْكِتَابَةُ قَيْدُهُ
قَيْدٌ صَيُّودِكَ بِالْجِبَالِ الْوَاتِقِ

İlim bir av, yazmak ise onun kelepçesidir. O halde avlarını sağlam iplerle bağla!

İlmin daha verimli bir sadaka-i cariye şeklini alması, canlılığını koruması ve yararlananların dualarını kazanması açısından ilmin yazıya dökülmesi son derece önemlidir.

Şeyh Hasan en-Nakî, Osmanlı'nın son döneminde Palu'nun önde gelen ve her taraftan öğrencilerin kendisine akın ettiği medrese hocalarındandır. Çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olan bu zatın, bölgedeki ilmî çevrede ve halk nezdinde büyük bir yeri vardır. İlim çevrelerindeki ihtilaflar onda çözülür ve halk arasındaki münakaşa, dava ve anlaşmazlıklar kendisine arz edilirdi. Medresesi İslamî ilimler merkezi olmasının yanı sıra tıpkı bir adliye sarayı gibi akın eden davalı ve davacıları ağırlıyordu ve adeta bir fetva merkezi gibi fetva isteyenleri tatmin edici fetvalarla dertlerine çare buluyordu.

Bu çalışmada Şeyh Hasan en-Nakî'nin düşünceleri, ilmî kişiliği, mücadelesi ve günümüze uzanan tesirleri anlatılmaya çalışılacaktır. Ancak şunu da

ifade edelim ki Şeyh Hasan en-Nakî'nin altmış yılı aşkın tedris hayatına dair, düşünce ve ilmîne yönelik elimizde yazılı bir belgenin olmaması çalışmamızı oldukça zorlaştırmaktadır.

1. Hayatı

Şeyh Hasan, 1265/1849 tarihinde Elazığ'ın Palu ilçesinin Kasımiye mahallesinde doğmuş, yaşadığı dönemde iyi bir medrese eğitimi almış önemli bir şahsiyettir. Babasının adı Şeyh Ali Sebiti'dir. (ö.1871) Annesi Melekan köyü yakınlardaki Kasıman mezrasından İshakoğlu kabilesinden Osman kızı Esmâ Hatundur. (el-Çânî 2015:93)

Şeyh Hasan Efendi yedi evlilik yapmıştır. Bu evliliklerden 6 erkek 7 kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Birinci eşi Karakoçan Nahiyesi'nden Zeynel Ağa'nın kızı Solmaz Hanım'dır. Solmaz Hanımdan;

1. Şeyh Ali Rıza Küçük Efendi (1877-1925)¹
2. Şeyh Muhammed Şerif Efendi (1886-1925).²
3. Şeyh Feyzullah Efendi (1889-1915)³ dünyaya gelmiştir.

Şeyh Hasan Efendi'nin ikinci eşi Halime Hanım, Çan Şeyhlerinden olan Şeyh Ahmet el-Çânî'nin (ö.1884) kızıdır. Halime Hanım'ın erkek evlatları;

1. Şeyh Abdulkadir Efendi (1894-1956)⁴
2. Şeyh Sadi Efendi'dir. (1895-1976)⁵

Şeyh Hasan Efendi'nin Erzurum'un Tekman ilçesinden olan Rabia Hanım'dan da Şeyh Muhammed Tevfik Efendi (1905-1960) dünyaya gelmiştir.⁶

Şeyh Hasan Efendi'nin diğer eşleri ise Kudret Hanım (Erzurumlu), Fatma Hanım (Beyhanlı), Sabriye (Sağnisli) ve Güllü (Kanireşli) Hanımlardır. Bu hanımlardan erkek evlatları olmamıştır. Şeyh Hasan Efendi'nin kız çocukları; Sıdika, Rabia, Hayriye, Zekiye, Feride, Yümniye ve Zühre Hanımlardır. Sıdika Hanım Palu Beylerinden İskender Bey ile evlenmiştir. Hayriye Hanım üç evlilik yapmıştır. (Birinci evliliğini Melekanlı Şeyh Mahmud Efendi'nin oğlu Atik Efendi'yle; ikinci evliliğini Şeyh Tahir Efendi'nin oğlu Zülküf Efendi'yle; üçüncü evliliğini ise Hacı Haydar Kersi'nin oğlu Şeyh Abdullah ile yapmıştır.) Zekiye Hanım, Şeyh Ahmet Çânî Efendi'nin torunu Şeyh Fahrettin; Rabia Hanım, Şeyh Muhammed Said Efendi'nin oğlu Ali Rıza Efendi; Yümniye Hanım, Şeyh Tahir Efendi'nin oğlu Zülküf Efendi; Zühre Hanım Şeyh Diyaddin oğlu Mahmut Efendi ile evlenmişlerdir. (Karabulut 2014:100-101)

¹ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:111)

² Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:113)

³ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:114)

⁴ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:116)

⁵ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:118)

⁶ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:121)

Şeyh Ali Sebîti'nin evlatları arasında Şeyh Hasan Efendi iyi bir medrese eğitimi almıştır. Bilgi ve liyakat bakımından kendi döneminde müceddid olan Şeyh Hasan Efendi uzun süre Palu Müftülüğü görevinde bulunmuştur. Şeyh Hasan Efendi ilk medrese tahsilini 12 yaşına kadar babası Şeyh Ali Sebîti Hazretleri'nin yanında Palu'daki İbîlaşiyye⁷ Medresesi'nde⁸ tamamladı.

Şeyh Ali Sebîti'nin İbîlaşiye Camii'nde müderrislik yaptığı dönemlerde oğlu Şeyh Hasan en-Nakî Efendi de Kasımiyye Camii'nde imamlik yapıyordu. Ali Sebîti Efendinin 1871 yılında vefatından sonra İbîlaşiye Camii'nde en büyük oğlu Şeyh Muhammed Nasih Efendi (ö.1873) 1871-1873 yılları arasında kısa süreliğine eğitim işlerini yürütmüştür. Şeyh Muhammed Nasih Efendi'nin vefatından sonra Şeyh Mahmud Feyzi Efendi (ö.1894) ile Şeyh Hasan en-Nakî Efendi bu medresede görev yapmışlardır. (Ertekin, Basuğuy, Ahmad 2017:225-226)

Şeyh Hasan daha sonra Diyarbakır'ın Lice İlçesine giderek Molla Muhammed'in Medresesi'nde okudu. Oradaki eğitimini tamamladıktan sonra Meneş-kurt Kazası'na giderek dayısı Molla Ahmet'in yanında eğitim aldı. Sonra Muş'a giderek Muş Medresesi'nde tedrisatına devam etti. Oradan da ayrılarak Göynük (Agnit) Nahiye Müderrisi Molla Feyzullah Hacıyanlı'nın⁹ yanına gitti. Şeyh Hasan Efendi, Ali Sebîti Hazretleri'nin yanında uzun süre eğitim görmesine rağmen icazetnamesini babasından almamıştır. Şeyh Hasan icazetini hocası Molla Feyzullah Hacıyanlı'dan almıştır. (el-Çânî 2015:94-98) Şeyh Hasan Efendi'nin icazet aldığı Feyzullah Efendi dönemin en seçkin âlimlerindendi. (el-Çânî 2015:122)

Şeyh Hasan en-Nakî Efendi 1888 yılında Palu Müftülüğü'ne atandı. 1918 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Müftülük görevinde bulunduğu sırada kendisini yetiştirmeyi sürdürdü. 1892 yılında Lice İlçesine giderek Şeyh Muhammed Serdi Licevi'den (ö.1912) Nakşibendiyye Tarikatı üzerine ders vermek için ikinci bir icazetname aldı. (el-Çânî 2015:98)

27 Ekim 1892 tarihli arşiv belgesinden anlaşıldığına göre¹⁰ Şeyh Hasan Efendi, çok sayıda talebe ve mürid barındıran Palu medrese ve tekkesinde ilim ve irşad faaliyetlerini birlikte yürütmekteydi. Palu medrese ve tekkesinin herhangi bir geliri bulunmadığı gibi, kalabalık bir ailesi bulunan Şeyh Hasan

⁷ İbîlaşoğulları (Eblaşoğulları) Ailesi Palu Şehri'nin merkezinde ikamet eden en önemli ailelerden biridir. Bu aile Palu Şehri'nin merkezinde önemli hayratlar vakfederek ilmin gelişmesi yönünde halka önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İşte bunlardan biri 1765 tarihli el-Hac Hasan bin Ali el-Eblaşî el-Palevî Cami ve Medresesi Vakfı'dır. Palu Aşağı Mahalle'de yaptırılan Kasımiyye Camisi de İbîlaşoğlu Cami ve Medresesi'nden ayrıdır. Yine İbîlaşoğulları (Eblaşoğulları) Ailesi'nden Seyyid Hacı Kasım Efendi (ö.1870) Palu'da bir cami yaptırmış, ona nispeten de bu camiye Kasımiyye Camisi denilmiştir. Bu Cami 1950 yıllına kadar ibadete açıktı. (Karabulut 2014:74)

⁸ Şeyh Selahattin Efendi (ö.1979) uzun süre bu cami ve medresede öğrenci yetiştirdiği için burası Şeyh Selahattin Camisi olarak da bilinmektedir.

⁹ Hayatı için bkz. (el-Çânî 2015:122-125)

¹⁰ Belge no: BEO_000165_012308_004_005.

Efendi de maddi sıkıntılar çekmiştir. Bu nedenle, Palu Kazası İdare Heyeti, Şeyh Hasan için Padişah'tan Şeyh'in makamına münasip bir maaş tahsisi talep etmiştir. Şeyh Ali Efendi'nin Palu Tekkesinde irşad postnişini olarak bulunan Şeyh Hasan Efendi'ye emsallerine takdir edildiği üzere maaş bağlanmasına dair Maden Sancağı İdare Meclisi'nden gelen tutanağı, 1 Kasım 1892 tarihinde Diyarbakır Valisi Sırrı Bey adına Diyarbakır Vilâyeti Özel Kalem Müdürü üst yazı ile Dâhiliye Nezâretine göndermiştir.¹¹ Şeyh Hasan Efendi de 4 Şubat 1893'te kendisine maaş bağlanması için Dâhiliye Nezâreti'ne bir dilekçeyle tekrar başvurur.¹² Bu arada birkaç yazışma daha yapılmış olmasına rağmen sonuçta muhtaçların maaşlarından boşalan kadrolar, tahsis edilen maaşlara yetmediği ve açıktan maaş tahsisi de yasaklanmış olduğu için Şeyh Hasan Efendi hakkında tanzim edilen evrakın iadesine karar verilmiştir. (Ertekin, Basuğuy, Ahmad 2017:228-234)

Osmanlı arşivlerinde 25/L/1310/1892 tarihli belgede maaş durumunu takip etmek için darsaadete gelen Palu kazası postnişini olan Şeyh Hasan Efendi'ye yeniden maaş taltif olunması ibaresi geçmektedir. Ayrıca 10/L/1334/1918 tarihli kayıta görev süresi iki sene uzatılmış olan Palu Kazası Müftüsü Şeyh Hasan Efendi'nin görev süresinin üç sene daha uzatılması yazılıdır. (Yapıcı 2004: 83, 84) Netice itibariyle Şeyh Hasan Efendi emekli olup vefatına kadar görev süresi sürekli uzatılmıştır.

Şeyh Hasan Efendi, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilip II. Meşrutiyetin ilan edilmesine karşı çıkmış, Meşrutiyetin önlenmesi için görüşmelerde bulunmak amacıyla Erzurum'a gitmiştir. Erzurum'a gidince Meşrutiyeti kabul etmeyen âlimlerin idam edildiğini görünce Şeyh Hasan Efendi dönmek zorunda kalmıştır. Palu kaymakamı, idam kararının geldiğini, kendisinin takip edildiğini belirterek saklanması için gizlice haber gönderir. Bunun üzerine Şeyh Hasan Naki Efendi bir yıl kadar Çiçekdere köyünde saklanmış, dört sene de Palu'nun Caro köyünde kalmıştır. Daha sonraları 1915'de genel affın çıkmasıyla Palu'ya geri dönmüştür.

Şeyh Hasan Efendi, halk arasında sevilen bir şahsiyete sahipti. Hayatı boyunca pek çok talebe yetiştirdi. Vefatına kadar Palu ve Erzurum Kolhisar Köyü'ndeki cemaate rehberlik etti. 1918 yılında vefat etti. Kabri Palu'da babasının da medfun bulunduğu aile kabristanındadır.

2. İlmî Kişiliği

Çalışmamızın bu kısmında, Şeyh Hasan en-Nakî Efendi'nin ilmî kişiliği üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda daha çok yazdığı eserler ile yetiştirdiği talebeler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

¹¹ Belge no: BEO_000165_012308_006_001.

¹² Belge no: BEO_000165_012308_004_001. Tüm belgelerin metni için bkz. (Ertekin, Basuğuy, Ahmad 2017:227-238)

Kaynakların verdiği bilgilere göre Şeyh Hasan en-Nakî Efendi, kendi döneminde şarkın önde gelen meşhur ulemasındandı. Müftülük görevinde bulunduğu sırada Şeyhülislamlık makamından bütün müftülüklere, zor bir ilmî fetvanın çözülmesi için yazı gelmişti. Şeyh Hasan Efendi de cevaben gerekenleri yazarak meşihat makamına posta ile göndermişti. Şeyhülislamlık makamına giden fetvalar, huzur divan toplantısında âlimler tarafından incelendiği zaman Şeyh Hasan Efendi'nin yazıları takdir edilir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid tarafından huzur toplantılarına çağrılır. (Yapıcı 2016:259)

Şeyh Hasan Efendi huzur divan toplantısında âlimler tarafından kendisine yöneltilen ilmî sorulara fesahat ve belagatle, derin ve tüm incelikliyle açıklamalarda bulunur. (Sebtioğlu 2004:92) Divan heyetinin dikkatlerini üzerinde top-layan Şeyh Hasan Efendi'ye derin ve zor sorular sormaya devam ettiklerini gören Sultan Abdülhamid:

- “*Şeyh Hasan Hoca doğruları söylüyor. Sizler kasıtlı olarak sormaya başladınız*” diyerek müdahale eder.

Daha sonra Şeyh Hasan Efendi'yi huzura davet ederek:

- “*Kendinize dikkat ediniz. Bunlar başınıza bir iş getirmesin*” diye de latife ile karışık tavsiyede bulunur.

Sultan Abdülhamid, sohbet sırasında bir ara Şeyh Hasan Efendi'ye

- “*Hocam sizi Şeyhülislamlık makamının başına getirmek istiyorum. Ne dersiniz?*” diye görüşünü sorunca Şeyh Hasan Efendi, uygun bir dille mazeretlerini bildirerek kendisini mazur görmelerini ister. (Yapıcı 2016:259) Osmanlı ilmiye salnamesinde Rabi‘ sınıfında Palu müftüsü olarak görev yaptığı da belirtilmektedir. (İlmiye Salnamesi 1334: 231)

Şeyh Hasan Efendi bir gün oğlu Ali Rıza Efendi'ye:

-“*Oğlum ben müçtehidim. Şeyhülislamlık makamından bize sorulan tüm sorulara verdiğim fetvaların hepsi şeyhülislamlık makamı tarafından tasdik edilmiş ve tüm İslam âleminden de hiç kimse bu fetvalarıma itiraz etmemiştir*” der.

Şeyh Hasan en-Nakî Efendi senede bir defa Erzurum'a kardeşi ve yeğenlerini görmeye giderdi. Bu seyahati kardeşi Şeyh Mahmud'un vefatından sonra da devam etti. Bu gidişlerinde medreselere uğrar, ilmî sohbetlere katılır, kendisine sorulan soruları cevaplar, fetvalar verir ve meydana gelen problemleri hal-lederdi. (Yapıcı 2016:260)

Şeyh Hasan en-Nakî'nin vaazlarının halkın üzerinde büyük etki yaptığını, kendisinin özellikle Palu'nun muhafazakâr yapısında ciddi tesiri olan manevi dinamiklerinden olduğunu söyleyebiliriz. Şeyh Hasan en-Nakî, son derece zeki, ifade kabiliyeti güçlü, fasîh ve belîğ bir şahsiyetti. Hafızası da son derece güçlüydü. Mümtaz kişiliği ile bölgede, sadece halk kesimi tarafından değil aynı zamanda ilim çevresince de büyük ilgi ve saygı görüyordu. Bu saygın kişiliğini

halkın huzur ve sükûnu için kullanıyor, bölgede aileler ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıklara müdahale ederek onları barıştırıyor, böylece cinayetlerin, fitne ve fesadın meydana gelmesini önliyordu. Bölgede âlimler tarafından verilen fetvalar önce kendisine arz ediliyor, kendisi onay verdikten sonra fetvalar isteyene tebliğ ediliyordu.

Palu'daki Hâlidî şeyhleri vasıtasıyla bölgedeki pek çok il, ilçe ve köyde irşad ve eğitim vazifesi ifa edilmiştir. Palu merkezli irşad faaliyetlerinin yaygınlığı, Şeyh Hasan Efendi'nin kaleminden şu şekilde zikredilmiştir. “*Merhum pederimiz Şeyh Ali Efendi mezkûr tekkemizde irşad ve tedris ile meşgul olduğu gibi Diyarbekir, Harbut, Erzurum ve Bitlis civarlarında dahi tarikat-ı aliyeyi yayma ve ilim ve irfanı neşretme gayretinde idi.*” (Ertekin, Basuğuy, Ahmad 2017:225)

Şeyh Hasan Efendi'nin diğer bir yönü ise kitaplarını hep yanında taşımasıydı. Okuduğu her kitabın kenarına kırmızı kalemle notlar alırdı. Böylece istifade etmek isteyenlere büyük kolaylıklar sağlardı. Kendisini ziyarete gelen âlim, sofi ve şair olan Şeyh Abdurrahman Aktepe kendisi hakkında şöyle demiştir: “O ulûm-ı âliyyede¹³ bizim gibidir. Fakat ulûm-ı ‘âliyyede¹⁴ sahili bulunmayan bir deryadır.” (el-Çânî 2015: 100).

Şeyh Hasan en-Nakî Şafii mezhebine mensup olmasına karşın fetvalarında, ibadetlerinde ve muamelatta Şafii ve Hanefilerin ittifak ettiği konuları gözetirdi. Bu konularda ihtiyatlı davranırdı. (el-Çânî 2015:106)

Şeyh Hasan Efendi, değişik konularda küçük risale şeklinde Arapça bazı eserler yazmıştır. (el-Çânî 2015:101) Kaynaklarda belirtilen eserleri şunlardır:

1. *Risâle fi'l-mantik*: Mantık konularından bahsetmektedir.
2. *Risâletu'l-vad'* : Aşağıda bu esere kısaca değineceğiz.
3. *Ru'yetu'l-hilâl*: Ramazan ayında hilali görme hakkındadır.
4. *Risâle fi hurmeti'r-raks*: Zikir esnasında raks etmenin haramlığı hakkındadır.
5. *Haşiye 'alâ Şerhi İrâde-i Cüz'îyye*: Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin görüşlerini ihtiva eden *İrâde-i Cüz'îyye* adlı eseri, Harput evliyalarından Ömer Naimi Efendi'nin oğlu Şeyh Abdulhamid Efendi¹⁵ (1850-1907) tarafından şerh edil-

¹³ Kelâm, mantık, belâgat, lügat ve edebiyat, sarf-nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafya ile ilgili dersler için kullanılan bir tabirdir.

¹⁴ Kur'ân, tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer dersler için kullanılan bir tabirdir.

¹⁵ 1245/1850 yılı Şevval ayının on sekizinci gecesi dünyaya gelmiştir ve Ömer Naimi Efendi'nin oğludur. İlk dersini babasından almıştır. Onsekiz yaşındayken Birgivi'nin yazdığı ve öğrencilerinin nahiv bilgilerini kolaylaştıran *Avâmil*'i üzerine *Nüzhet'ül-Ahdam fi Haşiyeti'l Tuhfeti'l-İhvan* adını verdiği bir haşiye yazmıştır. Üç dilde şairdir. Yazdığı şiirler bir divançe oluşturacak düzeye erişmiştir. 1856'da yirmiyedi yaşındayken babası Ömer Naimi Efendi'den oniki dalda icazet almıştır. Bkz. (Yeşilyurt, 2002:20).

miştir.¹⁶ Şeyh Hasan Efendi de bu şerhe *Haşiye 'alâ Şerhi İrâde-i Cüz'iyye* adıyla bir haşiye yazmıştır.

Şeyh Hasan Efendi'nin yazdığı bu eserler, kayıtlarda mevcut iken *Risâletu'l-vad'* hariç diğerleri günümüze ulaşmamışlardır. (Karabulut 2014:99) Şeyh Hasan Efendi'nin bu eserlerinin dışında birçok esere de şerh ve ta'likat yazdığı belirtilmektedir. Ancak bu eserlere ulaşma imkânımız olmamıştır.

Risâletu'l-vad' Adlı Eseri:

Şeyh Hasan en-Nakî'nin telif ettiği ve ulaşabildiğimiz tek eseri olan *Risâletu'l-vad'* (رسالة الوضع) adlı eser *Vad'* ilmine dairdir. *Vad'*, sözlükte bir şeyi indirip bir yere koymak; terim olarak ise, lafızların bir mânaya karşılık belirlenmesi şeklindedir. Filolojik düzlemde *Vad'*, lafızların belli bir mânaya delâlet etmek üzere ortaya konulması olduğundan bu ilim dalında lafız-anlam ilişkisi ve lafzın anlama delâlet keyfiyeti önem kazanmıştır. Öyle ki birinci şey bu belirlemeden haberdar olan kişi tarafından anlaşılınca ikinci şey de anlaşılır. Söz olsun veya olmasın birinci şeye *mevdu'*, ikinci şeye ise *mevdû'un leh* denir. (Özdemir 2006:45-49; Fazlıoğlu 2012:576)

Mesela “Zeyd” kelimesini belli bir şahıs için özel isim olarak belirlemek sözel bir *vad'* dir. Bu belirlemeden haberi olan birisi, *Zeyd* kelimesini işittiğinde, hemen bu ismin konulduğu şahsı anlar. Burada *Zeyd* ismi *mevdu'*, ismin ifade ettiği şahıs ise *mevdû'un leh'* tir. Zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, ism-i fail ve ism-i mefuller de buna kıyaslanabilir. Sözel olmayan *vad'* a örnek olarak da bir trafik işaretini gösterebiliriz. Mesela yoldaki yeşil ışık, geçiş işareti olarak konmuştur. Bu işaretin geçiş için konulduğundan haberdar olan bir kişi, yeşil ışığı gördüğü zaman geçiş olduğunu anlar ve geçer. Burada yeşil ışık *mevdu'*, geçme işi ise *mevdû'un leh'* tir.

Görüldüğü gibi *vad'* bir ilim adamı için öğrenilmesi gereken bir ilim dalıdır. Onun için Şeyh Hasan Efendi, *vad'* konusunda bu eserini yazmıştır. Eser her ne kadar hacim itibarıyla 9 sayfadan ibaret küçük bir risale ise de bir ilim dalını ana hatları ile anlattığı için büyük önem taşımaktadır.

Müellif eserin başında hamdele ve salveleden sonra *vad'*ın kısımlarını açıklamaya geçmekte ve burada *vad'*ın iki çeşidini zikretmektedir. Buna göre *mevdu'un leh* olan mana, özel olarak tasavvur edilebilecek türden ise *vad'* has (özel), külli bir mefhum ile tasavvur edilebilecek cinsten ise, *vad'* 'amm (genel)'dir. Müellif bu iki kısmı belirttikten sonra bunları örneklerle açıklamaktadır. Bunun yanında verdiği örneklerin Türkçe, Farsça ve Kürtçe anlamlarını da vermektedir. (el-Çânî tsz:12)

¹⁶ Hacı Abdulhamid Efendinin yazdığı bu şerh, *es-Simtu'l-abkari fi şerhi'l-'Ikdi'l-Cevheri fi'l-farki beyne kesbeyi'l-Mâturidî ve'l-Eş'ari* ismini taşımaktadır. Bu şerhin yayınlanmış özet kısmı için bkz. (Yıldırım 1999: 117 vd.)

Vad' ilminin özetlendiği bu küçük risale, son derece önemli ve faydalı bir eserdir. Ancak zor olan vad' ilminin bu kadar kısa ve öz bir risalede anlatılması, konuların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Eserin tamamının bir şerhle açıklanması ve Türkçeleştirilip akademik çalışmalarla ciddi ve detaylı bir şekilde incelenip ilim camiasına kazandırılması son derece faydalı olacaktır.

Risale, Sabahattin el-Çanî tarafından Şeyh Hasan en-Nâkî'nin hayatını anlattığı eserin baş tarafına eklenerek basılmıştır. (el-Çânî tsz:11-19)

Öğrencileri:

Şeyh Hasan Efendi hayatının büyük bir kısmını, medrese usulü bir eğitimi devam ettirerek ehliyetli âlim yetiştirmeye vakfetmiş ve en az kırk yıl ders vermiştir. Şeyh Hasan Efendi'nin şüphesiz en büyük eseri, büyük emek sarf ederek yetiştirdiği talebeleridir. Bu talebelerin içerisinde onun ilim ve irfan deryasına tam manasıyla dalıp feyzinden istifade eden ve her biri bölgenin değişik bir kesiminde zamanın şartlarına göre takdire şayan hizmet veren ulemadır. Şeyh Hasan Efendi'den ilim alarak mezun olan öğrencilerin çoğu medrese tedrisatına devam etmişlerdir ve birçok âlim yetiştirmişlerdir. Şeyh Hasan Efendi'nin tanınmış talebelerinden bazıları şunlardır:

1. Şeyh Alırza Küçük Efendi: Şeyh Hasan Efendi'nin oğludur. Palu müftülüğü yapmıştır.

2. Şeyh Mustafa el-Çânî¹⁷ (1868-1958)

3. Şeyh Muhammed Emin el-Gâzî b. Şeyh Ahmed el-Çânî

4. Şeyh Salih b. Ahmed el-Palevî (öl. 1937)

5. Şeyh İbrahim b. Şeyh Halid b. Şeyh Ahmet el-Çânî

Sonuç

Palu'da bir müderris, müftü, Şeyh Hasan en-Nakî ve ilmî kişiliği ile ilgili bildirimizde kısaca şu sonuçlara ulaştık:

Şeyh Hasan en-Nakî, Palu'da dünyaya gelmiş, ilk tahsilini babasının yanında yapmış, daha sonra bölgede farklı âlimlerin yanında ilmî tedrisatına devam etmiş, hem ilimde, hem de tasavvuf yolunda icazet almış önemli bir şahsiyettir.

İlk tahsil hayatını yapmış olduğu Palu tekkesi, o gün için ilim ve irşad faaliyetlerinin birlikte yürütüldüğü bir kurum olarak önemli bir konuma sahipti. Bu yüzden etkinlik alanı sadece Palu ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda Diyarbakır, Harput, Erzurum, Bingöl ve Bitlis gibi civar bölgeleri de kapsamıştır.

Bu özelliklerine rağmen Palu tekkesi, zamanla bir takım maddi problemlerle yüz yüze kalmıştır. Bu dönemde tekkenin postnişini Şeyh Hasan Efendi, Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur. Şeyh Hasan Efendi,

¹⁷ Hayatı hakkında bkz. (el-Çânî 2015:125)

yardım talebi üzerine Dâhiliye Nezareti, Sadrazamlık ve Maliye Nezareti arasında yapılan yazışmalar neticesinde “Maliyeden tahsis edilebilecek bir maaş yoktur” cevabını almıştır. Padişah’ın onayı olmadan maaş ve iâşenin tahsis edilemeyeceğini öğrenen Şeyh Hasan Efendi, Dersaadet’e giderek devrin sultanı Abdülhamid’e, tekkenin durumunu bildiren bir mektup yazmıştır. Bu mektuptan anlaşıldığına göre bir taraftan Hâlidîliğin adap ve erkânını öğretirken diğer taraftan ilim ve irfanı yayma gayesiyle hizmet eden Palu tekkesi, hizmetlerini destekleyen sivil yardımların azalmasından dolayı Osmanlı Devleti’nin himayesine başvurmak zorunda kalmıştır.

Şeyh Hasan en-Nâkî, yaşadığı dönemde gerek sahip olduğu derin medrese bilgisiyle, gerekse tasavvuf yolunun esaslarına olan vukufiyeti ile bölgedeki diğer ilim adamları arasında kabul ve saygı görmüş, hepsinin takdir ve beğenisini kazanmış bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Savaş, yoksulluk ve baskı gibi en ağır koşullarda bile ilmî faaliyetlerinden ve irşad hizmetlerinden geri kalmayan Şeyh Hasan en-Nâkî, hem medresede Arapça ve dini eğitim verme hem de irşad etme gayreti içine girmiş ve yazdığı birkaç eserle ilmini daha kalıcı hale getirmiştir.

Medreselerin yapısını ve iç yüzünü çok iyi bilen Şeyh Hasan en-Nâkî, medrese öğrenimini daha verimli hale getirmeyi hedeflemiş ve öncelikle ihtiyaç duyulan konuları ele almıştır. Şeyhin yazmış olduğu eserlere bakıldığında onun medreselerde çözülmesi ve anlaşılması zor kabul edilen konularla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Arapça yazılan eserlerde üslup, ilmî kişiliği kolayca ortaya koyan önemli bir kıstastır. Bu açıdan Şeyhin ibarelerine ve üslubuna bakıldığında ibareleri ve üslubu ilmî kişiliği konusunda ciddi olumlu bir kanaat vermektedir. Zira genellikle Arap olmayanların ibarelerinde kendini ele veren üslup bozukluğu ve ağdalı ifade biçimi Şeyhin ibarelerinde hemen hiç yoktur.

Doğu medreselerinin yetiştirdiği âlimlerin büyük bir kısmı, belki imkân-sızlıklar, belki de o günkü şartlarda medreselerde eser yazma geleneğinin oluşmamış olmasından dolayı eser yazmamışlardır. Bununla beraber Osmanlı’nın yıkılış dönemi gibi her türlü olumsuz koşulların olduğu bir dönemde bile ilim dünyasının istifade edebileceği eserler yazan âlimler de olmuştur.

İşte bunlardan birisi de Şeyh Hasan Efendidir. Şeyh’in geriye bırakmış olduğu eserlerden, onun nahiv, sarf, beyan ve mantık ilimlerinde ciddi bir birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra eserlerinden Şeyhin hem zekâ seviyesi ve ilmî kapasitesi hem de geniş ve bilimsel yelpazesi anlaşılmaktadır.

Kendisine Allah’tan rahmet ve mağfîret diliyoruz.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

BEO_000165_012308_004_005

EL-ÇÂNÎ, Sebahattin (2015), *'Ulemâ'unâ mine'l-müderrişîn fi'l-karni'l-ıŝrîn*, İstanbul.

EL-ÇÂNÎ, Sebahattin (tsz), *'Ulemâ'unâ mine'l-müderrişîn (Müftiyu'l-Enâm eş-Şeyh Hasan en-Nakî)*, İstanbul.

ERTEKİN, M. Zahir – BASUĞUY, Bedrettin – AHMAD, Hêmin Omar (2017) “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Palu Hâlidî Tekkesi ve Postnişinleri”, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidiliğın Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi* (Ulusal Sempozyum), Bingöl.

FAZLIOĞLU, Şükran (2012), “Vaz’”, *DİA*, 42, İstanbul, s. 576-578.

İlmiye Salnamesi (1334), Matbaa-i Amire: İstanbul.

KARABULUT, Serdar (2014), *Şeyh Ali Sebti el-Palevi*, İzmir.

ÖZDEMİR, İbrahim (2006), *İslam Düşüncesinde Dil ve Varlık-Vaz' İlminin Temel Meseleleri*, İstanbul.

SEBTOĞLU, Hüsametdin (2004), *Palu ve Şeyh Ali-yi Sebti Hazretleri*, Öz Tuğra Yay., Elazığ.

EŞ-ŞÂFİ'Î, Muhammed b. İdris, *Dîvânü'l-imâm eş-Şâfi'î* (1996), thk. Emil Bedi Yakup, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-Arabî.

YAPICI, Süleyman (2004), *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara.

YAPICI, Süleyman (2016), *Aziz Şehrin Aziz İnsanları*, Elazığ.

YEŞİLYURT, Temel (2002), “Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, s. 19-32.

YILDIRIM, Arif (1999), “Harputlu Hacı Abdulhamid Efendi'nin Bağdatlı Şeyh Halid'in İrade-i Cüziyye Risalesine Yazdığı es-Simtu'l-Ebkari isimli şerhin özeti”, *Dünü bugünüyle Harput Sempozyumu*, c. II, s. 113-140.